AD TAKIMI – SIFAT TAKIMI SORUNU

TAHiR BALCI

Burada ele alınan konuyla ilgili olarak ÇTD'nin 77/78. sayısında A. Türkseven'in 'Takısız Ad Takımı Olabilir Mi?" başlıklı bir yazısı yayımlandı. Yazıda, Türkçede takısız ad tamlaması diye bir sözcük öbeğinin olmadığı, bu görüşün bilimsel açıdan tutarsız olduğu vurgulanmakladır (s· 90).
ÇTD'nin 85. sayısındaysa Türkseven'in adı geçen yazısındaki düşünceleri eleştiren bir yazı yayımlanmış ve S· Eryaşar bu yazısında, sıfat takımı diye görülen "mermer saray" türü öbeklerin takısız ad tamlaması olduğunu öne sürmektedir. Yazısında "neyin yanıtı" olduğuna bakılarak sözcüklerin türleri belirlenir. Yazarın gösterdiği güzel saray örneğindeki güzel sözcüğü nitelik bildirmekte, yani nasıl sorusunu yanıtlamaktadır. 0 nedenle güzel saray söz kümesi bir sıfat lakımıdır" (s, 30-31) diyor ve "mermer saray" öbeğindeki "mermer" sözcüğünün "nasıl" sorusunun yanıtı olamayacağını, yani niteleme görevi yapmadığını, sarayın yapımında kullanılan varlığı bildirdiğini, dolayısıyla "mermer saray" öbeğindeki "mermer"in ad görevi yaplığını savunuyor.
Eryaşar'ın öne sürdüğü görüşlerin, dilbilgisinde kuralcı (praeskriptiv) bir bakış açısının sonucu olduğu ^11^111^01^. Çünkü
1) Geniş anlamda nitelik, ayırıcı özellik demektir. Dolayısıyla niteleme, kişiye ve duruma göre mutlaka değişen bir yargı bildirmeyebilir. Örneğin "ölü köpek" öbeğindeki sıfat, niteleme sıfatı olmasına karşın kesin bir durum bildirmektedir.
2) Biçim ile içerik karıştırılmamalıdır·. Biçim değiştirmeden, kullanılışına göre ulam değiştiren sözcükler birçok dilde olduğu gibi Türkçede de vardır; Türkçe "cam", Almanca "Gehorsam", İngilizce "offensive" yerine göre sıfat ya da ad olabilir
3) Derecelendirilemeyen niteleme sıfatları da vardır: canlı hayvan, burma bıyık, haşlama et.
4) Sözcük türleri a) anlamsal/içeriksel, b) dağılımsal/sözdizimsel ölçütlere göre belirlenebilir.
a) Anlamsal/içeriksel bakımdan ele alındıklarında sıfatlar niteleme sıfatları ve belirtme sıfatları olmak üzere ikiye ayrılır· Niteleme sıfatları bir adı kendisinden çıkarak, yani asıl içeriğiyle anlatır. Genellikle bir durum (hazır yiyecek), biçim (yuvarlak masa), renk (sarı dana), madde (cam şişe) veya değerlendirme (bilgili adam) anlatırlar. Belirtme sıfatları ise bir adı başka bir adla olan ilişkisi (iyelik, ilgi, köken, akrabalık vb.) bakımından belirler. Bu ilişki adın içinde değil, dışındadır. Belirtme sıfatlarını şu alt bölümlere ayırabiliriz (Bkz, Helbig/Buscha, 308; Banguoğlu, 351):
— llgi sıfatlan: Bir varlık ya da kavramın ne ile ilgili, neye ilişkin olduğunu belir-lir; içeriksel yanlışlık, tıbbi müdahale.
— Köken sıfatları Bir varlık ya da kavramın kaynağını, geldiği yeri gösterir; Alman öğretmen, Arap misyoner.
—Zaman sıfatları: Önüne gelelikleri adı zamansal açıdan açıklar; yarınki izlence, geçen yıl.
— Yer sıfatları: Takım oluşturduğu adı yer bakımından belirlir; oradaki kitap, dış duvar.
— Gösterme sıfatları: Bir kavram veya varlığı göstererek belirlirler; bu kavram, şu ^-^0^.
— Soru sıfatları: Adları soru yoluyla belirtirler; kaç gazete, hangi yol·
—Sayı sıfatları: Varlıkları sıra, sayı, topluluk bakımından belirler; beş kişi, beşinci kişi, beşer kişi,beşte bir,
Buna göre örnek verdiğimiz öbeklerdeki ilk sözcükler ya niteleme, ya da belirtme işlevi görmekledir, bu nedenle sıfattırlar.
b) Dağılımsal/sözdrzimsel açıdan bakıldıgında, aşağıdaki boşluklardan ikisini ya da ikisinden birisini doldurabilen sözcükler sıfat sayılırlar:
... ceket
Ceket ...(dir)(1)

Buna göre her iki boşluğu da doldurma özelliğine sahip olduğundan, "sarı" sözcüğü bir sıfattır. "Deri" bu boşluklardan yalnız birincisini (deri ceket) doldurabilmektedir; bu da bir sıfattır. Buna karşılık "sararmak" sözcüğü boşluklardan ne birincisini, ne de ikincisini doldurabilecek nitelikledir; öyleyse sıfat değildir. "Çalışkan, bencil" gibi sıfat olup her iki boşluğu da doldurma özelliğine sahip olmayan sözcükler vardır; bunun nedeni anlamsal uyuşmazlıktır (Bkz, Helbig/Buscha, 308).
Eryaşar, "mermer saray" öbeğindeki "mermer"in hangi tür sıfat olduğunu sormakta, bunun - Türkseven'in yazdığı gibi- ancak niteleme sıfatı olabileceğini belirtmekle, n¡teleme sıfatlarının "nasıl" sorusuna yanıt oluşturabilmesi gerektiğini ve "mermer"in "nasıl" sorusuna yanıl oluşturamayacağı için sıfat olamayacağını iddia etmekledir (s· 31). Şimdi yerine koyma yöntemiyle, yalnız niteleme sıfatlarının değil, belirtme sıfatlarından ilgi sıfatlarının da "nasıl" sorusuna yanıt verebildiğini gösterelim:
,/-
— Nasıl yanlışlıklar yapmışım?
— Önemli yanlışlıklar yapmışsın·
—Büyük yanlışlıklar yapmışsın·
— 1çeriksel yanlışlıklar yapmışsın·
— Biçemsel yanlışlıklar yapmışsın·
- Nasıl köprü istiyorsunuz?
— Geniş köprü istiyoruz
— Sağlam köprü istiyoruz
— Asma köprü istiyoruz
— Taş köprü istiyoruz
— Tahta köprü istiyoruz
Türkseven (s· 90) ve Ergin'in de (s· 232) değindiği gibi geniş anlamda ad, sıfatları da kapsar; adlar gösterilenin bütün özelliklerini, sıfatlar ise tek bir özelliğini bildirir. Bu yüzden, biçimsel ve içeriksel kısıtlamalar bir yana(2), her ad sıfat olarak kullanılabilir.
Yanaşma (Apposition) diye tanımlanan "Vali Cihangir", "öğretmen Hüseyin", Ali" türü sözcük öbeklerin¡n de kimilerince "Bkz, Ediskun, s, 145; Banguoğlu) sıfat lakımı olarak değerlendirilmesi hem bundan, hem de yukarıda açıklanan diğer nedenlerden kaynaklanmaktadır.

Bu açıklamalardan çıkarılabilecek sonuç şudur: Yukarıda verilen örnekler takısız ad takımı değildir. Bir öbeğin ad takımı olabilmesi için sözcükler arasında tamlayan-tamlanan ilişkisinin yanında, tamlanana 3. kişi iyelik eki eklenmesi durumunda dil duyusunu rahatsız edici bir biçimin oluşmaması gerekir. Öte yandan ad tamlamalarının anlam bakımından belirleyici bir başka özelliği "birbirinden ayrı iki varlık ya da kavramın birbiriyle ilişkili olmalarıdır" (Kahraman, s· 125). Eryaşar'ın takısız ad la olarak gördüğü, bizce sıfat takımı olan öbeklerde böyle bir ilişki yoktur.
Bir yandan sıfatlar da ad soylu sözcükler olduklarından, tek başına kullanıldıklarında addırlar; öte yandan ise her ad -biçimsel ve içeriksel sınırlamalar dışında- başka bir adın önünde durarak onu daha yakından niteleme veya belirtme görevini yerine getirdiğinden, işlev ve anlam bakımından sıfat kimliğini kazanır.
Notlar
1 Birinci tür kullanım açıklayıcı / tamlayıcı (attributiv), ikinci tür kullanım yüklemsel (praedikativ)
kullanımdır·
2 Örneğin -mek, -iş, -gi sonekleriyle yapılan adlar sıfat olarak kullanılmaya elverişsizdir

Kaynakça

Banguoglu, Tahsin: Tiirkçenin Grameri. Türk Tarih Kurumu 8^511^0^1. Ankara 1986,

Edískun, Hayar: Türk 011^11^15;. Remzi Kilabevi- 1stanbul 1985.

Ergin, Mıiharrem: Tiirk Dil Bilgisi. Bayrak Basım Yayun Dağıtım· 1stahbul 1988.

Eryaşar, Süreyya: "Takısız Ad TaInlamas^". ÇTD· 85. sayı· s· 30-31.

Helbig, Gerhard/Bíuseha, Joaehim: Deulsehe Grammal.ik· Uin.Hadbueh für den AuslaendeT VEB Verlag En7.yklopaedie. Leipzig 1988.

Kahraman, Tahir: "Türk Dilbilgisi Öğreliminde Birkaç Tanım ve Adlandırma Sorı Üniversitesi Egilim Fakiillesi Dergisi, Sayı: 2. Diyarbakır 1994. s- 115-127.

Türkseven, Ali: "Takısız Ad Takımı Olabüir Mi?" ÇTD 77/78. sayı s- 88-90.

OKUYUCUNUN DİKKATİNE : Bu yazı tarayıcıdan geçirildiği için okunamayan ya da yanlış okunan sözcükler vardır. Ayrıca bazı yazıların yalnız özetleri ya da bir bölümü verilebilmiştir.

Çalışmalarımın nerede ve ne zaman yayınlandığı, yayın listesinden öğrenilebilir.